

DOI: <https://doi.org/10.28925/2519-4135.2024.416>

УДК 821.912.2/17.03:7.04

Іван Вікторович БРАТУСЬ,

кандидат філологічних наук, доцент,

кафедра образотворчого мистецтва,

факультет образотворчого мистецтва і дизайну,

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,

Київ, Україна,

ORCID: 0000-0002-8747-2611,

e-mail: kulturolog@gmail.com

Анна Миколаївна ВОЛКОВА,

старший викладач,

кафедра образотворчого мистецтва,

факультет образотворчого мистецтва і дизайну,

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,

Київ, Україна,

ORCID: 0000-0003-4455-1640,

e-mail: a.hunka@kubg.edu.ua

ОБРАЗ СМЕРТІ В РОМАНІ ЖАНА-ПОЛЯ САРТРА «НУДОТА»

Анотація. У статті ми розглядаємо низку важливих концепцій трактування смерті в романі Жана-Поля Сартра «Нудота». Розглядаючи питання смерті, ми звернули особливу увагу на неможливість вповні розкрити природу цього явища з позиції звичайного чи узагальненого людського досвіду. В нашій статті приділяється увага екзистенціальній концепції смерті, яку почасти сформував, почасти сповідував і впроваджував сам Жан-Поль Сартр у своїх творах. Представлені низка цитат із роману «Нудота»,

що ілюструють філософські погляди Жана-Поля Сартра на здатність людини переосмислити індивідуальні, колективні та трансцендентні уявлення про природу переходу з живої природи у неживу. Порушується питання про своєрідну етику вбивства та самогубства в романі «Нудота». Особлива увага приділяється концепції самогубства, що має доволі незвичну авторську інтерпретацію у представників екзистенціалізму, яскравим представником якого є Жан-Поль Сартр. Показано, що самогубство в інтерпретації письменника не містить звичних обрисів, оскільки воно тлумачиться з позиції нездатності уникнути «зайвих речей» у світі. Ще більш революційна позиція щодо вбивства – воно позиціонується з токи зору «вивільнення від існування», як «благодійний вчинок». Абсурдність тверджень Жана-Поля Сартра спричинена переосмисленню парадигми «заручників буття», що нездатні самотійно зробити правильний вибір і мають «бути вдячні» тим, хто вкоротить їм віку. Ця парадигма має екзистенціальну природу, що переосмислюється через переосмислення тягаря вибору людиною. Актуальність нашого дослідження зумовлена неминучістю проблеми смерті протягом всієї історії людства. Доведено, що Жан-Поль Сартр здійснив значний прорив в осягненні таємниці смерті. Пропонується низка аспектів осмислення теми смерті: смерть в історичному минулому, смерть у майбутньому, вбивство, суїцид тощо. Виконано огляд деяких наукових розвідок про життя та творчість письменника та щодо теми смерті. Продемонстровано, що смерть позбавлена суто негативного звучання, оскільки її природа лише відтворює загальну неупорядкованість. Сартр вважає, що сама ж неупорядкованість базується не на природі хаосу, а на неспроможності людиною охопити весь масив подій. Зазначається, що примітивізація смерті не сприяє осягненню її природи, а лише робить її більш незрозумілою.

Ключові слова: Сартр, смерть, література, культура, буття

Вступ. Тема смерті вважається однією з ключових у філософії екзистенціалізму. Не випадково, що в своїй творчості Жан-Поль Сартр неодноразово торкався цієї болючої теми, наповнив її особливим звучанням у низці яскравих художніх образів. У романі «Нудота» (1938 р.) смерть набуває не тільки персоналізований образ – вона проглядається в різних персонажах і обставинах сюжету, переслідує головного героя та створює відповідну структуру художньої реальності. Навряд вона могла б діяти самостійно, бо філософська складова екзистенціалізму повсякчас «заганяє» смерть в лабіринти абсурду.

Постановка проблеми. Саме цей неповторний «подих смерті» наповнює роман «Нудота» доволі суперечливими твердженнями, хитає підвалини людського буття та дозволяє нам і досі намагатися «зчитати код» Сартра. Безумовно, що яскраві художні образи смерті допомогли письменнику вирішити чимало проблем з динамікою сюжетної лінії та підкреслити інтелектуальне напруження роману «Нудота».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ми сьогодні зіштовхнулися в Україні з надзвичайним сплеском зацікавленням темою смерті – війна спонукала дослідників осмислити «нову реальність». Мільйони українських родин так чи інакше зіштовхнулися з передчасною втратою рідних, друзів, колег, знайомих. Чорні жнива російської агресії створили реальність, у якій у жодного з нас немає імунітету до зустрічі з трагічними новинами, у кожного в нашій державі «загинув хтось із знайомих під Бахмутом». Відповідно, ця тема відстежується в наукових публікаціях. Ці аспекти відстежені в дослідженні Н.В. Гаркавенко та

С.С. Доскач. Вони радять звертатися до релігійних витоків у намаганні здолати страх смерті: «Основним напрямком усвідомлення опанування страху смерті в молоді в умовах війни є, насамперед, регуляція рівня цього страху. Він може здійснюватися за допомогою осмислення – надання певного сенсу ситуації, формування у широких соціальних мотивів (любов до близьких; віра в Бога, справедливість, перемогу; ненависть до ворога; почуття обов'язку тощо). Осмислена діяльність «бере гору» над страхом смерті рівно стільки, скільки його потрібно, щоб зберегти сенс життєдіяльності в умовах війни» [3, с.49].

У своїй статті В.І. Малімон торкається доволі болючого та суперечливого аспекту смерті – самогубства. Цей феномен дуже цікавив Жана-Поля Сартра та знайшов значне відображення в його романі «Нудота». В.І. Малімон ретельно аналізує різні вияви самогубства та доходить до наступних висновків: «Consequently, it can be argued that loneliness is often the cause of the suicide thoughts arousal along with further execution. The idea of suicide circulates in the public consciousness and is reproduced by various means of culture. The attitude to suicide at both social, and individual levels of consciousness, is closely linked to the ethical attitude to life and death. Measures to prevent suicide require the coordination and cooperation of a wide range of sectors of society, including law, education, health sector, intrafamily work and the media. Such efforts should be comprehensive and complex, aimed at creating a healthy picture of the world, delivering a sense of security and avoiding destructive negative loneliness» [6, с.294].

У літературних інтерпретаціях смерті цікаві спостереження Т. Лєгерко: «Леся Українка свідомо грає на сенсах, значеннях і навіть стереотипах, мовляв, троянди червоні – символ любові і життя, але ж невідомо, чи прагнуть вони щастя, чи смерті у своєму відчайдушному

горінні. Напрошується думка: жага до життя, прагнення пізнати і увібрати всі його радощі й блага якомога швидше – чи не є насправді вірною дорогою до смерті і швидкого згасання?» [4, с.84].

Дослідниця М. П. Лук'янченко ретельно проаналізувала складність перекладу роману «Нудота» українською мовою. Вона з'ясувала, що значна частина лінгвістичного матеріалу тісно пов'язана з «тотожністю та відмінністю» поглядів автора та головного героя. Вона зазначає, що роман «Нудота» ілюструє виразну метафоричність мовленнєвих структур. Система лінгвістичних образів вражає свою складність, оскільки вона відтворює безмежний потік екзистенціональної свідомості головного героя Антуана Рокантена і одночасно відображає світогляд самого Жана-Поля Сартра. Авторське екзистенціальне сприйняття світу створює незвичність метафоризації та контрастність в словесному зображенні. Цей нестандартний стилістичний підхід посилює концептуальність текстового простору роману [5].

У свою чергу дослідниця І. А. Рева зуміла якісно розібрати твір письменника за допомогою лінгвістичного аналізу. У своїй розвідці вона дійшла висновку, що «...проведений лінгвістичний аналіз роману «Нудота» Ж.-П. Сартра дає змогу дійти висновку, що текст є найвищою одиницею мовної системи. У романі «Нудота» Ж.-П. Сартр розкриває поняття «текст» як суб'єктивну модель об'єктивного світу. Через це письменник у своєму творі виступає як мовознавець, що цілком дає право справедливо розглядати термін «текст» як явище мови або окрему систему. Завдяки майстерності Ж.-П. Сартра автора читач відчуває вплив екзистенціального навіювання. Вхідження у «потік свідомості» головного героя створює ситуацію своєрідного співекзистенціювання, практики

інтуїтивного пізнання, необхідної для осмислення сартрівських ідей» [7, с.75].

Ми теж досліджували деякі особливості роману «Нудота». Зокрема, ми вказали на «слабку позицію» головного героя роману в рамках пошуку «сутності буття»: «У Сартра головний герой також перебуває в круговерті екзистенціального пошуку, йому «немає за що зачепитися» в «порожнечі буття». Перебуваючи в очікуванні «нападів нудоти» (зустрічі з «справжньою реальністю»), Антуан Рокантен постійно здійснює спроби «зачепитися» за історичні та життєві дослідження, віднайти «суть буття». Він навіть готовий погодитись з особистим божевіллям – це була б проста відповідь на неналагодженість світу (ніби як з світом все більш менш гаразд, а проблема особисто в Антуані Рокантені, що було б для нього «меншим злом»))» [2, с.152-153].

Нами досліджена й природа дезорієнтації особистості в романі: Ж-П. Сартр у романі «Нудота» (1938 р.) демонструє нездатність людської свідомості сприйняти сутність навколишнього світу без руйнації особистості, принаймні тимчасової. Так, зустріч зі справжньою реальністю Антуан Рокантен (головний герой твору) ототожнює з нападами запаморочення, нестерпної дезорієнтації. Для нього існує два шляхи жити «як усі» в усталених фальшивих рамках буття, чи намагатися доторкнутися до «нервів» існування. Коли фальш відходить на другий план, реальність розчавлює особистість. Інтелект, досвід, доброта, воля та інші чесноти не в змозі завадити руйнації підвалин існування особистості, не здатні протидіяти шаленому тиску прозріння. А саме прозріння не несе ніякого порятунку – воно тільки посилює розпач головного героя» [1, с.45].

У статті окремо розглядається феномен смерті в романі «Нудота», що є важливим фактором сучасного прочитання твору.

Мета статті – проаналізувати переважну більшість аспектів смерті, які були висвітленні Жаном-Полем Сартром у романі «Нудота».

Результати. Для Жана-Поля Сартра тема смерті не викликає відрази, обурення чи остраху. Більше того – головний герой «Нудоти» вбачає в смерті рятівне спасіння від нестерпних хвиль буття. Подібна етика (та й естетика) не зрозуміла без знайомства з доктринальними підвалинами філософії екзистенціалізму. Саме цією філософською течією просякнутий роман «Нудота», а почасти він виступає й «ідейним наповнювачем» подібних розвідок. Смерть екзистенціалістами сприймається фактором, що знаходиться поза вільним вибором людини (як і народження). Відповідно, люди не несуть відповідальності за її прихід і не здатні її наблизити чи віддалити.

Якщо момент народження природно знаходиться «поза нашою компетенцією», то можливість вкоротити собі віку для частини людей уявляється цілком ймовірним фіналом. Але філософія екзистенціалізму лише ілюструє, що варіант самогубства лише глибше нам відкриває процес життя – коли ми знаходимося на краю безодні, то від нашого кроку залежить припинення чи завершення біологічного життя. Саме цей вибір просто сприймається найпоказовішим – він відбувається постійно, ми постійно «уникаємо» його та ми не повинні уникати відповідальності за життя. Тобто можливість здійснити суїцид розкриває природу життя, але залишає так саме загадковою природу смерті. Жан-Поль Сартр засуджує «втечу у небуття», бо вона є ще більш абсурдною («зайвою»), ніж саме життя. Парадоксально, що доволі депресивний роман «Нудота» умовно далі відкидає концепцію самогубства ніж

сентиментальний роман «Страждання молодого Вертера» (1774 р.) Йоганн Вольфганг фон Гете, що навіть спричинив «Ефект Вертера».

Чому так? Бо, на перший погляд, найбільш «спокусливим» фіналом для Антуана Рокантена є самогубство, оскільки воно «позбавляє страждань». У романі «Нудота» ідея самогубства виходить із якихось дивовижних причин – із «прозріння». У кульмінаційних роздумах Антуана Рокантена цей стан описаний із надзвичайної емоційністю. Головний герой роману «дійшов до розуміння» справжньої природи речей – «Я дивлюсь униз на сіре мерехтіння Бувіля... Вони й не відають, що в їхнє місто, в їхні оселі й контори, в них самих непомітно прокралася, всюди попролазила бродяча жива природа. Вона не ворухиться, вона принишкла всередині них, вона виповнює їх, а вони вдихають її запах і не помічають її, гадаючи, що вона десь далеко, за двадцять льє від міста. Але я, я бачу цю матерію, ще й як бачу... Я знаю, що її покора – це лише її лінощі, що вона не визначає законів, а вони те сприймають як її незмінність... Її утримує лише сила звички, але завтра вона може зрадити їй» [8, с. 162-163]. Саме ця «справжня природа» калічить психіку головному герою та слугує рушійною силою незворотних соціально-психологічних процесів, які неминуче призведуть до «глобальної катастрофи».

Справа в тому, що поступове та почасти осмислене «прийняття» життєвої природи дає Антуану Рокантену своєрідний імунітет до проміжних і кінцевих (гіпотетично) результатів трансформації особистості у відповідності до «голої природи буття». Сам головний герой вважає, що більшість пересічних людей аж ніяк не будуть у змозі здолати раптове прозріння: «Раптом ця матерія візьме й запульсує? Тоді вони побачать, що вона тут, поруч, вони подумають, що серце їм спинилось! яка користь буде від

цих їхніх гребель і насипів, електростанцій, домен та коперів? Усе може змінитися будь-коли, хоч зараз – на те є ознаки... люди вранці розчиняють віконниці, визирнуть надвір і злякаються того моторошного сенсу, який заліз у всі речі й чогось чекає. Оце й усе, але якщо воно хоч трішки затягнеться, люди сотнями кинуться вкорочувати собі віку. Ну й нехай! Нехай бодай щось зміниться, про око, мені більшого й не треба. Отоді побачим? Тоді інші зірвуться в самотність. І одинокі, зовсім одинокі люди з спотвореними тілами побіжать вулицями, важко сунутьимуть повз мене, рятуючись від своїх ганджів, несучи їх із собою, з утупленими в однуцятю очима, розтуливши роти, де тріпотітиме крильцями їхній комахоязик» [8, с. 163-164].

У цій розлогіій цитаті ми наводимо справжню природу самогубства, що висвітлена в романі «Нудота» – нездатність сприйняти біль «справжнього життя». Фактично, самогубство становить собою віддалену смерть, що неминуча для людей, які не намагалися «розібратися в собі та світі». Складність реальності передбачає відмову від ілюзій – вони є насправді згубними. Самогубство стає частиною духовного вакууму. Вакуум або відчуття порожнечі в духовній сфері можуть впливати на розгляд самогубства як можливого виходу з цього стану. У ситуаціях, коли людина відчуває втрату сенсу, безнадію або відчуженість, самогубство може сприйматися як спосіб покласти край цим стражданням.

Примітно, що в нашій державі самогубство є підставою для відкриття карної справи за статтею 115 Карного кодексу України (умисне вбивство з приміткою – «самогубство»). При цьому, саме вбивство засуджується приблизно за 14 пунктами: умисне вбивство двох або більше осіб; малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; заручника або викраденої людини; вчинене з особливою

жорстокістю; вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб; із корисливих мотивів; із хуліганських мотивів тощо. У відповідності до пункту визначається провина звинуваченого. Але самогубство має здебільшого етичне, ніж суто карне значення в структурі закону. Жан-Поль Сартр у романі «Нудота» наполегливо намагається усунути від здатності держави (системи в цілому) впорядкувати людське життя. Філософія екзистенціалізму, якою просякнутий твір, передбачає зворотній ефект від намагання формалізувати дійсність – відбувається підміна понять, що згубно впливає на життя передусім особистості. Навіть психологічний рапорт (коли «психіатр» впливає на «пацієнта» під час бесіди) вносить викривлення «душевного зліпку», що змазує загальну картину внутрішнього світу людини. Щодо правоохоронної системи спроби «виправити ситуацію» виглядають здебільшого не вирішенням злочинної природу вчинків, а породженням нового ланцюга несправедливості у світі. Цю неспроможність зовнішньо регулювати життя людини в царині самогубства чітко прописана в романі товариша і здебільшого однодумця Жана-Поля Сартра Альбера Камю «Чума» (1947 р.). Найяскравіший приклад цієї ідеї є доля Коттара в романі «Чума». Сьогодні часто в новинах теж можна побачити матеріал про те, що «людину врятували від спроби самогубства». Подібне формулювання виступає своєрідним оксюмороном і спонукає до роздумів про подальшу долю врятованої таким чином людини.

Та Жан-Поль Сартр пропонує шлях поступового досягнення «справжньої дійсності» як запоруку своєрідної профілактики суїциду. Не випадково при потраплянні в в'язницю спершу людину розташовують у карантині. Бо саме різка зміна оточуючих обставин спричиняє неконтрольований сплеск емоцій, що може призвести до непоправних наслідків. Ключовим фактором осмислення

«нової дійсності» виступає внутрішній локус контролю, що передбачає незалежне неупереджене судження про себе та оточуючих. При цьому це пізнання не має призвести до екзистенціального вакууму свідомості – усвідомлення власної примітивної функціональності призводить лише до погіршення світовідчуття. Саме таку тенденцію спостерігають сучасні дослідники, що редукування до простого існування спонукає багатьох до самогубства (William Irwin Thompson). Тобто виокремлення власного існування з дотриманням звичайної структурованості поглиблює внутрішній конфлікт особистості, робить її нещасливою та закриває можливість зворотної інтеграції в соціум «на старих умовах». Людина повинна пережити осягнення «нового стану», вона має пройти шлях свідомого та напівсвідомого засвоєння цінності існування.

Для подібного процесу необхідна повна відмова від умовностей та готовність зустріти шалений внутрішній та зовнішній опір. Навіть Антуан Рокантен тримався наприкінці за «книжку», що він має написати. Ще для нього була суттєвою тотожність із Ані. Почасті головний герой намагається перейняти методика Ані: «Тепер я робитиму так, як Анні, – я переживу себе. Їсти, спати. Спати, їсти. Мляво, обережно існувати, як дерева, як калюжа, як червоне сидіння трамваю» [8, с.161]. Та саме подібна консервація існування лише поглиблює процеси помертвіння особистості, її невпинної деструкції.

Антуан Рокантен спостерігає подібну механічну структурованість у роздумах Самоука, що сам про це відверто розповідає головному герою: «Я вам казав про свій полон у Німеччині. З нього, власне, все й почалось. До війни я жив відлюдьком і не помічав цього. Я жив з батьками, вельми добропорядними людьми, та ми не розуміли одне одного. Інколи, як згадаєш ті роки... І як я тоді жив? Я був, як мрець, пане, і навіть не підозрював цього... Я збирав собі

поштові марки...» [8, с.161]. Спроба уникнути свідомого осягнення дійсності не полишає шансу на успіх, призводить Самоука до роздумів про самогубство: «...я перебував у такій жахливій самотності, що вже подумував про самогубство. Єдине, що мене стримало, – це думка про те, що нікого, абсолютно нікого не зворушить моя смерть і що в смерті я лишуся ще самотнішим, ніж у житті» [8, с.121].

Від самогубства Самоука стримує байдужість оточуючих, бо його існування цілком залежить від «думки інших». Цей стан стає зрозумілим головному герою, коли Самоук наважується зачитати йому з захаяльної книжечки «свою думку» і впадає у розпач від того, що на думку Антуана Рокантена «ця думка оригінальна»: «Я здивовано бачу, як він витягає з кишені чорного шкіряного нотатника. Він гортає його. У книжечці багато чистих сторінок, подекуди трапляються списані червоним чорнилом. Самоук став блідий, мов крейда... – Іноді мені в голову заходили, – не наважусь назвати це думками, а так...

– Чи зустрічали ви де-небудь таку думку?

– Ні, звичайно, ні. – Справді? Ніде ніколи? Тоді, пане, – каже він засмучено, – ця думка неправильна. Якби вона була правильна, то конче когось би осяяло.

– Ану, – кажу я йому, – тепер, здається, я пригадую, що десь читав щось схоже. Його очі зблискують, він витягає олівця.

– У якого автора? – ясним тоном питає він.

– У... у Ренана. Він на вершині блаженства» [8, с. 114-115].

Голковому герою абсолютно далека думка про таку рабську залежність від «думки інших», але він з етичних міркувань якийсь час намагається блефувати з Самоуком – підтримувати в ньому самоповагу «на його рівні». Ця «гра» уривається, коли Антуан Рокантен зумів розгледіти в співрозмовнику «справжню сутність» – «Умить Самоукове

обличчя міниться, ніби він поруч почув ворога, ніколи я не бачив у нього такого обличчя. Щось раптом умерло межі нами» [8, с. 122]. Та схожість Рокантена і Самоука лише формальна, головний герой просто не наважується якийсь час до кінця руйнувати останні хиткі зачіпки за «катологізацію людей»: «дивлюся на Самоука зі скрушним серцем: з якою насолодою він увесь тиждень тішився наперед цим обідом, на якому хотів освідчитися мені в любові до людей. Він і так майже не має нагоди поговорити з кимось. Ось тобі маєш – я зіпсував йому свято. Зрештою, Самоук так само самотній, як і я, нікому він не потрібний. Тільки він не усвідомлює своєї самотності. Ну що ж, я не збираюся розкривати йому очі» [8, с. 126]. Але наприкінці розмови у кафе «нудота» значно розширює варіативний ряд мислення головного героя, фальшування поведінки викликало у нього «кримінальні» бажання: «От, скажімо, вгатити цей ніжик Самоукові в око. Всі ці люди накинуться на мене, битимуть ногами, виб'ють мені зуби. Але не це мене спиняє: зрештою, присмак крові чи присмак сиру – яка різниця. Адже треба робити порух, започаткувати ще одну подію – тоді Самоуків крик буде зайвий, так само, як і кров, що потече по його щоці, так само, як і люди, що посхоплюються зі своїх місць, – і без того досить речей, які існують» [8, с. 128].

Внутрішній розлад головного героя спричиняє й зміну у його зовнішньому вигляді – самоук, працівники та відвідувачі кафе безпомилково ідентифікували в ньому «небезпечного злочинця з зухвалими намірами». Але Антуан Рокантен «втримався» на відміну від Мерсо – головного героя роману Альбера Камю «Сторонній» (1942 р.).

Та особливо важливо підкреслити концепцію «зайвого» в діях та роздумах, яку впроваджує Сартр. Саме це і стримує головного героя від самогубства: «Я сам –

кволий, втомлений, гідкий сам собі, істота, яка перетравлює їжу й гойдається на хвилях сірих думок, – я теж зайвий. Моє щастя, що я не відчував цього, я просто осягав це розумом і був пригнічений, боячися відчутти (ось і тепер я боюсь, боюсь, що воно вхопить мене за потилицю й підійме, мов хвиля). Я невиразно думав про самогубство, щоб знищити хоч одне з цих нікому непотрібних існувань. Зайвою видавалася навіть моя смерть, мій труп, моя кров на камінні, на землі між деревами, в глибині цього осміхненого парку. І моє поточене тіло було б зайвим у цій землі, яка прийняла б його, а потім і мої кістки, чисті, обгризені, білі, як зуби, все одно були б зайвими: я зайвий на безвік» [8, с.133-134].

Цікаво, що саме в ХХІ ст. люди починають уже більш критично ставитись до «доробку минулого». Ми сьогодні спостерігаємо намагання частини мислячої верстви населення переосмислити «культуру мертвих», скинути «пуга» нав'язаної системи цінностей та знайти «свій шлях». Жан-Поль Сартр робив дуже багато в цьому напрямку, підводив своєрідну «ідеологічну базу» під концепцію «справжнього життя». У Сартра минуле негативно впливає на теперішнє, оскільки не дає людству розвиватися. Цей аспект смерті пов'язаний із створенням спотвореного бекграунда розвитку особистості. Сартр дотепно кепкує з намагання вибудувати чітку структуру минулого – картина «Смерть холостяка («парубка»)» ніби мала зупинити «головного героя»: «Ця людина жила лише для себе. Доля суворо й по заслuzі покарала його, ніхто не прийшов до його смертного одра закрити йому очі. Ця картина була мені останнім застереженням – ще не пізно завернути назад» [8, с.86]. Механіка не діє – чужий досвід не може бути вирішальним у побудові власного світогляду, бо кожна людина проходить унікальну комбінацію випробувань. Але Жан-Поль Сартр наполегливо розвінчує

спробу суспільства «упередити себе» від негативних наслідків буття. Чому ж письменник вважає стабільність і впорядкованість «ідеального минулого» згубною для суспільства? Відповідь він дає на прикладі обструкції Самоука в бібліотеці – зберігши зовнішню прийнятність, люди заживо згнивають морально, перетворюються на носіїв тупикової філософії, не захищені від упереджених поглядів і загалом перестають бути людьми.

Цей механізм «помертвіння» Жан-Поль Сартр наводить на прикладі ставлення мешканців до статуї Есмпетраза: «Дами в чорному вбранні вигулюють тут своїх цуциків, попаски ходячи під аркадами, тиснучись до стін, але, як юнки, крадькома й самовдоволено пускають бісики в бік статуї Гюстава Емпетраза. Більш ніж певно, що вони не знають імені бронзового велета, проте з редингота й циліндра вгадують людину з вищого світу... З першого погляду їм зрозуміло, що ця людина думала так само, як і вони, точнісінько так само. Весь свій авторитет, усі свої величезні знання, що добував з фоліантів, на які спирається його важка долоня, він поклав до ніг їхніх куцих і твердих переконань. І дами в чорному блаженно зітхають, вони спокійно можуть поратись і вигулювати цуциків, їх звільнено від клопоту пильнувати святих і праведних батьківських ідеалів. Ті ідеали зголосився охороняти цей бронзовий гігант» [8, с. 31].

Саме цей шлях і викликає відразу у письменника, яку він реалізовує в еволюціонуванні поглядів Антуана Рокантена – головний герой пробивається крізь мільйони нашарувань історії у пошуках справжнього життя. Він протиставляє себе матриці суспільства з метою віднайти власний екзистенціальний досвід, не слідувати сліпо чужому вибору: «... якщо я піду далі, треба, щоб я знав таке: в тому великому салоні, куди я зараз увійду, з-поміж півтори сотні з гаком парсун, що прикрашають її стіни, не

буде жодної людини, яка б померла парубком, без дітей, не лишивши по собі ніякої духівниці і не причастившись перед смертю. Виняток становило, моґ же, кілька молодих людей, яких доля рано вирвала з їхніх родин, та ще матері-настолько сирітського притулку. А так усі ці люди кожен свого дня, дотримуючись правил пристойності щодо Бога і рідних, тихо відійшли в інший світ, щоб там вимагати своєї частки довічного життя, на яке вони мали право. Бо вони мали право на все: на життя земне, на роботу, на багатство, на владу, на повагу, зрештою, ще й на безсмертя. Я весь зібрався і вступив до зали» [8, с.86-87]. Головний герой рішуче «йде далі» – він перевертає ідеали минулого, вони втрачають над ним «магічну силу». Його сутність формується його вибором і містить ознаки повсякчасної відповідальності за свій свідомий вибір.

Філософська концепція роману «Нудота» передбачає відкидання можливості викласти минуле у вигляді цілісної концепції. Людині легше відмовитись від очевидної неможливості охопити досвід минулого, ніж пристати на позицію постійного переосмислення подій. Усе ж Антуан Рокантен лишається людиною – він так само шукає подібності у роздумах з Анні, сенс в дослідженнях і т.п. Ще він змальований відносно кремезною рішучою людиною, що має фізичні та психічні передумови для вбивства. Вище ми проаналізували його роздуми про вбивства Самоука. Але письменник тільки наближає головного героя до ролі суб'єкта смерті, тобто вбивці.

Для Сартра вбивство постає елементом абсурдності світу. «Нудота» написана у проміжках між двома світовими війнами – тема вбивства розглядалася вже в історико-культурному контексті доби. Саме масовість вбивств породила суспільну дилему про їх припустимість/доцільність. Ідеологія намагалася виправдати ті чи інші вбивства, продемонструвати переваги

однієї системи над іншою. Але Сартр намагається «вхопити» саму сутність вбивства, його концептуальну структуру впливу на самосвідомість людини.

Для цього піднімаються історичні, культурологічні, філософські, релігійні, фізіологічні та психологічні пласти людського буття. Мірилом «правильного пошуку» виступає сам Антуан Рокаnten, що намагається з'ясувати та особистому та чужому досвіді ймовірність осмислити вбивство. Його відправною точкою є припущення, що вбивство цілком допустиме в загальній картині абсурду, воно зумовлене здатністю людини його вчинити без зайвих вагань.

Головний герой не боягуз – він здатний боронити себе та інших. Це навіть надає йому певні емоційні переживання, якими він дуже дорожить. «Смерть переварює життя на долю», бо саме акт розриву буття наповнює життя небуденними емоціями: «Я шойно згадував за Мекнес. Там на мене наскочив марокканець із величезним ножем. Я вдарив його кулаком трохи вище скроні... Він загелготів по-арабському, й умить звідкілясь набігла юрма голодранців, що переслідували нас аж до базару в Аттарені. Так ось, усе це можна назвати як завгодно, незаперечне одне: то подія, яку я пережив у Мекнесі» [8, с.40]. Подібна «подія» виступає своєрідним якорем самоідентифікації головного героя, за допомогою якого він намагається здійснити глибокий самоаналіз. Саме подібні «події» вскривають в ньому потаємні («справжні») мотиви і допомагають краще «пізнати себе»: «Річ у тім, що над своїми вчинками я замислююсь украй рідко і зі мною можуть відбуватися всілякі незначні метаморфози – непомітно накопичуються, накопичуються, а потім одного чудового дня відбувається справжня революція. Тож і життя моє набуло такого нерівного й несподіваного характеру» [8 с.7].

Саме ця трансформація і є ідеологічною підваленою філософії екзистенціалізму. Граничні стани просто допомагають чіткіше побачити межі можливого та розкрити «нові обрії»: «Щось і справді починається. Починається, щоб скінчитись: пригода не терпить тривалості, вона стає пригодою тільки зі своєю смертю. І назустріч цій смерті, яка може стати й моєю, я невпинно прямую. Здається, що кожна нова мить з'являється лише на те, щоб покликати за собою наступні. До кожної такої миті я прив'язуюсь усім своїм еством, бо знаю – вона неповторна, незмінна, хоч, попри всю мою любов до неї, я й пальцем не кивну, аби її втримати» [8, с. 41].

Готовність до власної смерті в романі «Нудота» частково осмислюється за допомогою помірно штучної природи характеру Антуана Рокантена. Безцільність життя головного героя виведена в абсолют – він не має за що «зачепитися». Проблема майбутньої смерті (гарантованої кожному) закладена автором в романі у вигляді неіснуючого майбутнього від якого людина не може (не хоче) відмовитись. Своєрідне очищення емоційного поля можливе з набуттям стійкого імунітету від роздумів про смерть.

Перспектива смерті не лякає головного героя. Він здолав цей страх, бо фіналізація буття (як ми з'ясували вище) не має для нього вирішального значення. Більше того – бонусна варіація смерті неодноразово обігрується письменником у творі. Найчастіше в цьому контексті наводиться «ключове вбивство» в романі – «вбивство мухи»: «На бавовняному обрусі сонячний круг. У крузі повзе змерзла муха, гріючись, вона потирає свої передні лапки. Надам їй послугу – роздавлю її. Муха не бачить, як гігантський перст із золотавим пушком опускається на неї.

– Не вбивайте її, пане! – крикує Самоук. Вона лопається, й білі тельбухи лізуть їй з черевця, я визволив муху від існування.

– Я зробив їй послугу, – кажу здивованому Самоукові» [8, с.128].

Жан-Поль Сартр сприймає людей заручниками долі, що змушені нести повсякдень «тягар існування». Саме смерть становить собою «виграшну ситуацію» («добірну ситуацію»). Про це в діалозі з головним героєм згадує Анні: «Проте, досить перебувати в кімнаті, де лежить небіжчик: бо сама смерть — уже добірна ситуація, від неї ніби розходилося щось таке, що передавалось і всім присутнім. Це возвеличувало тебе» [8, с. 152]. Але Сартр не робить Антуана Рокантена та Анні однодумцями – головний герой відходить від «зовнішнього» й занурюється в «внутрішнє». Анні сприймає смерть більш імпоновано – надає їй кричущого звучання, що виводить людину за рамки звичайного рутинного життя. Навіть смерть безхатків робить їх на якусь мить «цікавими суспільству», наповнює їх буття урочистим фінальним акордом. Анні просто більш поетично втілює людський пістет до смерті, культ якої підтримується ореолом таємничості.

Але концепція Антуана Рокантена передбачає більш глибоку трансформацію концепції смерті – вона не повинна бути капітуляцією чи дезертирством у бутті. Смерть надає життю обриси осмисленості, оскільки людська особистість гартується в процесі протидії спокусливій перспективі «небуття». Головний герой з'ясовує, що не поетизація смерті, не її замовчання, не її демонізація не призводять до якісно нового прориву в осмисленні сутності людського існування. Тільки колосальна повсякчасна внутрішня робота над собою здатна відбалансувати психіку в відносній гармонії з майбутньою неминучою загибеллю. Але для цього необхідно чесно та прозоро сприйняти оточуючий

світ (що дуже важко) і смерть (що неможливо). Спроби осягнути смерть у творі тільки демонструють її потаємну природу, оскільки наш мислиневий і мовленнєвий апарат не підлаштований оперувати подібними величинами. Головний герой лише наближається до цих концепцій, використовуючи абстракції та напівсвідомий стан. Йому «допомагають» замітка про вбивство дівчини маніяком, пісня негритянки і подібні «слабкі зачіпки».

Письменник не пропонує готових рішень в царині смерті, оскільки вона занадто потужна для людського осмислення. Антуан Рокантен радше зводить усе до своєрідного «потоків свідомості»: «На вулиці купую свіжу газету. Сенсація. Знайдено тіло маленької Люсьєни! Запах друкарської фарби, газета бгається між пальцями. Мерзотник утік. Дитину згвалтовано. Коли її знайшли, в неї були повні жмені землі. Бгаю газету, в мене повні жмені паперу, смердить друкарська фарба. Господи, як нестерпно суцці сьогодні всі речі! Крихітку Люсьєну згвалтовано. Її задавили. Її тіло ще існує, ще існує її замордована плоть. А вона вже не існує. Її руки. Вона вже не існує. Будинки. Я йду між будинків, я є між будинків, іду бруком, і цей брук під ногами існує, будинки сходяться наді мною, як вода сходиться наді мною поверх лебединого крила паперу, я є. Я є, я існую, я мислю, значить, я є, я є, бо я мислю, тільки навіщо я мислю? Я не хочу більше мислити, я є, бо я мислю, про те, що я не хочу бути на цьому світі, я мислю про те, що я... бо... Брр! Я тікаю, цей мерзотник утік, її тіло згвалтовано. Вона відчувала чужу плоть, яка входила в неї. Я... я більше не... Згвалтовано. Нудотно – кривава хіть насильства обережно бере мене за карк, тихо-тихо, за моїми вухами, вуха тягнуться за мною, руде волосся, воно рудіє в мене на голові, вогка трава, руда трава – це теж я? І ця газета – теж я?» [8, с.105-106].

Подібні рефлексії наявні й наприкінці роману: «Вона співає. І ось уже двох урятовано – єврея й негритянку. Врятовано. Вони самі, певне, вважали себе геть пропащими, засмоктаними існуванням. Але ніхто не подумає про мене з такою лагідністю, з якою я думаю про них. Ніхто, навіть Анні. Ці двоє трохи нагадують мені померлих, трохи – героїв роману. Вони відмилися від гріха існування. Звичайно, не цілком, але тією мірою, якою це може зробити людина. Ця думка приголомшує мене: адже я її вже не сподівався. Я відчуваю, як щось несміливо торкається мене, і я боюся поворухнутися, щоб не сполохати це. Щось таке, чого я вже не знав давно, — щось подібне до радості. А негритянка співає. Отже, своє існування можна виправдати? Бодай хоч трішки? Я зовсім розгубився. Причина не в тім, що я покладаю на це якісь великі надії. ...

У цих роздумах і відстежується концентрована ідея екзистенціалізму, що передбачає не сталу людську особистість, а постійний динамічний рух думок і почуттів. Відмова від осягнення світу вивільнила певний потенціал ресурсів на спробу приборкати «залишки свідомості». Саме цей шлях Сартр вважав більш продуктивним, бо «гра в зрозумілість» неминуче призводила б до ще більшого погіршення становища людства. Роман «Нудота» написаний перед Другою світовою війною, учасником якої стане й сам письменник. Саме ця війна продемонструє безліч відкладених проблем, які людство не вирішило (прикриваючись гуманізмом). Десятки мільйонів вбитих і сотні мільйони скалічених доль здебільшого не стануть приводом до переосмислення людської природи. Без докорінної зміни мислення люди не спроможуться переступити деструкцію смерті, будуть так само продукувати вбивство та множитимуть фальшиві сутності,

що віддаляють їх від кардинального вирішення проблем буття.

Висновки. Ми лише поверхово осмислили деякі аспекти проблеми смерті в романі Жана-Поля Сартра «Нудота». Ця проблема лежить на стику філософії та літератури, тому її висвітлення неможливе без широкого тлумачення основних ідейних засад світогляду письменника. Він намагався наблизитися до структури смерті, її сутності. Почасти це завдання є неможливим, оскільки особистий досвід смерті неможливий «в принципі», а його трактування занадто широке і суб'єктивне. Але Сартр свідомо відмовився від претензій на «об'єктивність», навіть гостро критикує будь-яку спробу формалізувати дійсність у чітко визначену структуру.

Більш продуктивним для Сартра стала позиція «відкритого пошуку», що дозволила обнулити попередні парадигми мислення та сформувану особисту концепцію. Смерть позбавлена при цьому суто негативного звучання, оскільки її природа лише відтворює загальну невпорядкованість. Сама ж невпорядкованість базується не на природі хаосу, а на неспроможності людиною охопити весь масив подій. Безумовно, що примітивізація смерті не сприяє осягненню її природи, а лише робить її більш незрозумілою. В романі «Нудота» письменник зумів відтворити багату палітру відчуття смерті.

Список використаних джерел

1. Братусь І., Кузьменко Г. Деякі культурно-історичні аспекти самоідентифікації особистості «інтелектуалів» у творах другої половини ХХ століття. Арт-платформа. 2020. №1. С. 39-68.
2. Братусь І., Гунька А., Стрельцова С. «Зручне» і «незручне» минуле в романі «Нудота» (Жан-поль Сартр)

та повісті «Інше життя» (Юрій Трифонов). Молодий вчений. 2007. Вип. (83). С.148-154.

3. Гаркавенко Н., Доскач, С. Психологічні особливості ставлення молоді до смерті в період війни. Молодий вчений. 2023. Вип. 2 (114). С. 47-50.

4. Легерко Т. Концептосфера життя/смерть крізь призму рослинної метафорики (на матеріалі поезії Лесі Українки). Молодий вчений. 2021. Вип. 8 (96). С. 82-85.

5. Лук'янченко М. Концептуальна метафора у романі Ж.-П. Сартра «Нудота» та її відтворення в українському перекладіПроблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. 2004. Вип. 5. С. 47-53ж

6. Малімон В. Самогубство як наслідок самотності людини. Молодий вчений. 2019. Вип. 6 (70). С. 291-295.

7. Рева І. Текст як мовленнєвий феномен у романі «Нудота» Ж.-П. Сартра. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації, 2020. Вип. 2. С.72-76.

8. Сартр Жан-Поль. Нудота. Мур. Слова. Київ: Основи, 1993. 464 с.

Ivan V. BRATUS,

PhD in Philology, Associate Professor,
Chair of Fine Arts, Faculty of Fine Art and Design,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine,
ORCID: 0000-0002-8747-2611,
e-mail: kulturolog@gmail.com

Anna M. VOLKOVA,

Senior Lecturer,
Chair of Fine Arts, Faculty of Fine Art and Design,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine,
ORCID: 0000-0003-4455-1640,
e-mail: a.hunka@kubg.edu.ua

THE DEPICTION OF DEATH IN JEAN-PAUL SARTRE'S NOVEL "NAUSEA"

Abstract. In the article, we explore a range of important concepts regarding the interpretation of death in Jean-Paul Sartre's novel "Nausea". While examining the question of death, we pay special attention to the impossibility of fully revealing the nature of this phenomenon from the perspective of ordinary or generalized human experience. Our article focuses on the existential concept of death, which was partially formed, advocated, and implemented by Jean-Paul Sartre himself in his works. A series of quotes from the novel "Nausea" is presented to illustrate Jean-Paul Sartre's philosophical views on the ability of humans to reassess individual, collective, and transcendent notions of the transition from the living to the non-living. The issue of a distinct ethics of murder and suicide is raised in the novel "Nausea". Particular attention is given to the concept of suicide, which has a rather unconventional authorial

interpretation among representatives of existentialism, with Jean-Paul Sartre being a prominent figure. It is shown that suicide, as interpreted by the writer, does not have the usual contours, as it is explained from the perspective of the inability to avoid “superfluous things” in the world. An even more revolutionary position regarding murder is that it is positioned from the standpoint of “liberation from existence” as a “beneficent act”. The absurdity of Jean-Paul Sartre's assertions is caused by a reinterpretation of the paradigm of “hostages of being”, who are unable to independently make the right choice and should be "grateful" to those who shorten their lives. This paradigm has an existential nature that is reinterpreted through a reassessment of the burden of choice by humans. The relevance of our research is determined by the inevitability of the problem of death throughout human history. It is proven that Jean-Paul Sartre made a significant breakthrough in comprehending the mystery of death. A range of aspects for comprehending the theme of death is proposed: death in historical past, death in the future, murder, suicide, and so on. An overview of some scholarly investigations regarding the life and works of the writer concerning the theme of death is provided. It is demonstrated that death is devoid of purely negative connotations since its nature merely reproduces general disorder. Sartre believes that the disorder itself is not based on the nature of chaos but on the inability of humans to encompass the entirety of events. It is noted that the primitivization of death does not contribute to understanding its nature but rather makes it more incomprehensible.

Key words: Sartre, death, literature, culture, being

References

1. Bratus, I, Kuzmenko, H. (2020). Deyaki kulturno-istorychni aspekty samoidentifikatsii osobystosti “intelektualiv” u tvorakh druhoi polovyny XX stolittia [Some cultural and

historical aspects of self-identification of “intellectuals” in works of the second half of the 20th century]. Art-platforma, 1, 39-68 [in Ukrainian]

2. Bratus, I., Hunka, A., Streltsova, S. (2020). “Zruchne” i “nezruchne” mynule v romani “Nudota” (Zhan-pol Sartre) ta povisti “Inshe zhyttia” (Yurii Tryfonov) [“Convenient” and “inconvenient” past in the novel “Nausea” (Jean-Paul Sartre) and the story “Another Life” (Yuri Trifonov)]. Molodyi vchenyi, 7(83), 148-154 [in Ukrainian]

3. Harkavenko, N., Doskach, S. (2023). Psykholohichni osoblyvosti stavlennia molodi do smerti v period viiny [Psychological peculiarities of young people's attitudes towards death during wartime]. Molodyi vchenyi, 2(114), 47-50 [in Ukrainian]

4. Legerko, T. (2021). Konceptosfera zhyttya/smert kriz pryzmu roslynnoi metaforiky (na materialy poeziyi Lesi Ukrayinky) [Conceptual sphere of life/death through the prism of plant metaphors (based on the poetry of Lesya Ukrainka)]. Molodyi vchenyi, 8(96), 82-85 [in Ukrainian]

5. Luk'yanchenko, M. (2004). Konzeptualna metafora u romani Zh.-P. Sartre “Nudota” ta yi vidtvorennya v ukrayinskomu perekladi [Conceptual metaphor in Jean-Paul Sartre's novel “Nausea” and its reproduction in Ukrainian translation]. Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoyi lnhvistyky, 5, 47-53 [in Ukrainian].

6. Maliimon, V. (2019). Samohubstvo yak naslidok samotnosti liudyny [Suicide as a consequence of human loneliness]. Molodyi vchenyi, 6(70), 291-295 [in Ukrainian]

7. Reva, I. (2020). Tekst yak movlenniivyy fenomen u romani "Nudota" Zh.-P. Sartre [Text as a speech phenomenon in Jean-Paul Sartre's novel "Nausea"]. Vcheni zapysky. 72-76 [in Ukrainian]

8. Sartre, J. P. (1993). Nudota [Nausea]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian]